

де атап көрсетілген. Қарақалпақ тилинде де, әдетте лексикамызда соматизмлер (дене мүше атамалары) өнімлі түрде ушырасады.

Қарақалпақ тилинің төрт томнан ибарат түсіндірме сөзлігі көлемінде жеке түрінде қолланылатуғын соматизмлерді хәм фразеологизмлер курамында қолланылмайтуғын фразеологизмлерді салыстырғанымызда, ҚТТС да улыўа төрт томының бәрінде жәми 195 соматизм қолланылып, соннан 150 и фразеологизмлер курамында ушырасатуғынлары, ал 45и фразеологизмлер курамында қолланбайтуғынлары, жеке түрдегі өз тийкаргы номинативлик (атаў) семасында қолланылатуғынлары болып есапланады. Дене мүшелери атамалары тек адамға тийисли болып қалмастан, ол хайўанат дүньясына да тийисли ортақ бирликлер болып саналады. Айырым ўақытларда хайўанат дене мүшелери менен адам мүшелери атамаларында бирдейлик, яғный бирдей формада айтылыўы, жазылыўы, бирдей мәни аңлатылыўы сыяқлы ұқсаслық болғаны менен, дерлик көпшилик жағдайда хайўанатлардың денесиниң физиологиялық өзгешелиги, жаратылысы, тәбиятқа бейимлесиўи (жүзиўи, ушыўы, жер баўырлап жүриўи хәм т.б. да баслы белгилерине қарап) пүткиллей басқаша лексемалар менен, өз ара ұқсамайтуғын бирликлер менен аталыўы да ушырасады. Мысалы: бас, көз, аяқ, қан, сүйек, бел, тамыр, қулақ, мурын сыяқлы дене мүшелери атамалары адамларға да, хайўанатларға да ортақ болса, ал адамларда ушыраспайтуғын, тек хайўанатлардың өз физиологиялық дүзилисинен келип шығып қолланылатуғын: ири мал түрлеринде: хәўке, туяқ, ұлтабар, қырыққат, мүйиз, қылшықлы териси, шуўы (жолдасы, сарпайы), узын куйрықлары, түйеде: өркеши, жылқыда: жалы, қуларда, мысалы таўықта: жемсек, думғоза, қанаты, пәри; балықта: қалашлары, сағақ, уйқулағы, паңқылдаўығы, уўылдырығы; жыланда: кеби, уўлы тиси хәм басқа да өзіне тән дене мүшелерине ийе екенлиги хәм адам дене мүшелеринен парықланыўы көзге

тасланады. Сонлықтан да, соматизмлер атамасы улыўа тил билиминде хайўанат дене мүшеси атамалары емес, ал адам дене мүшелери түсинигинде кең танымалылыққа ийе. Хайўанат денеси мүшелери атамалары болса адам дене мүшелери атамалары менен улыўмалық характерге ийе болыўы менен бирге, тил илиминде фауна атамалары, жәнўарлардың дене мүшеси атамалары анималистлик бирликлер деп аталса, ал курамында хайўанат дене мүшелери атамалары менен келген фразеологизмлердиң Т.Ж.Мықтыбаева: «зоосемизм», «зоофразеологизм», «фразеонимлик единицалар», «фауналық атамалар», «зоонимли-анималлы фразеологизмлер», «фразеологиялық зоонимлер», жән-жәнўарлар атамаларына байланыссы фразеология сыяқлы хәр түрли терминлер менен берилмекте» [7:11] - деп көрсетеди.

Демек, тил илиминде соматикалық фразеологизмлер адам дене мүшеси атамасы тирек сөз сыпатында қатнасыўынан жасалған фразеологизмлер.

Барлық соматизмлик бирликлер де фразеологизмлер курамынан орын ала бермейди. Соматизмлер фонетикалық вариантларға ийе, метафоризацияға ушырайды, полисемиялық тәбиятқа да ийе. Себеби, тиккелей туўра мәнидеги, яғный адам мүшеси атамасы хәм түсинигин аңлататуғын бирликлердиң тек бир, жеке мәниде емес, аўыспалы мәниде келиўинде бир қаншасы өнимлиликке ийе. Мысалы: аўыз, көз, қол, бас, мурын т.б. соматизмлер адам мүшесин билдирип қоймастан, қайтадан атаў, тийкаргы мәнидеги аўыспалы мәниге көшиўи, аўысыўы арқалы да билдириледі.

Жуўмақлап айтқанда, соматизмлердеги бундай өзгешелик олардың басқа да тил бирликлери менен логикалық қатнасқа түсе алыў имканияты хәм мүмкиншиликлериниң кең екенлигин дәлиллеп көрсетеди. Адам дене мүшелери атамаларының тирек ўазыйпасын атқарып келиўи қарақалпақ тили фразеологиялық системасында айрықша орынды ийелейди.

Әдебиетлар

1. Abdinazimov Sh. Qaraqalpaq tili tariyxı. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2014, 31-b.
2. Махмуд Кошғарий. Девону луғатит турк (С.Муталлибов редакторлығында). – Т.: Ўзбекистон ССР ФА, 1960. 498-б.
3. Бахти А. Шумеры, скифы, казахи. – Алматы: 2004. – С. 55.
4. Болғанбаев Ә. Анатомиялық атаўларға байланысты фразеологизмдер. // Қазақ тілінің түсіндірме жасау тәжірибелери. – Алматы: «Ғылым», 1989. 105-132-б.
5. Бергсон А. Собрание сочинений. Т. I. – М.: 1992. – С. 134
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: 1999. – С. 793.
7. Мықтыбаева Т.Ж. Қазақ және ағылшын тілдеріндегі анималистік фразеологизмдердің коннотативтік семантика: Филол. ғыл. ... канд. дис. – Алматы: 2005, 11-б.

РЕЗЮМЕ. Мақалада қарақалпақ тили фразеологик системасида соматик фразеологизмлар анализ қилинған. Туркий ёзма ёдгорликларда соматик бирликларнинг қўлланилиши ҳақида фикр юритилган. Соматик доминанталарнинг фразеологизмларни ҳосил қилишдаги ўрни, аҳамияти айтилган ва лингвомаданий таҳлиллари қараб чиқилган.

РЕЗЮМЕ. В статье анализируется соматическая фразеология во фразеологической системе каракалпакского языка, обсуждается употребление соматических единиц в тюркских письменных памятниках, обсуждаются роль и значение соматических доминант в формировании фразеологии, проводится лингвокультурологический анализ.

SUMMARY. The article analyzes somatic phraseology in the phraseological system of the Karakalpak language, discusses the use of somatic units in Turkic written monuments, considers the role and significance of somatic dominants in the formation of phraseology and conducts linguistic and cultural analysis.

TÜRKMEN TILINDE GEMINACIYA QUBILISI

Ch.D.Chariev – assistent oqıtwshı

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayansh so'zlar: Turkman tili, morfonologiya, geminat undosh, cho'ziq undosh, qo'sh undoshlar, morfema, ildiz morfema, onomatopoeik so'zlar.

Ключевые слова: туркменский язык, морфонология, геминантный согласный, удлинённый согласный, парные согласные, морфема, корневая морфема, звукоподражательные слова.

Key words: Turkmen language, morphonology, geminate consonant, lengthened consonant, paired consonants, morpheme, root morpheme, onomatopoeic words.

Tyurkologiyada morfonologiyalıq izertlewlerge sholiw jasaǵanda, geminaciya qubılısı qazaq hám qaraqalpaq tilleriniń morfonologiyası boyınsha arnawlı izertlewlerde sóz etilgen. Bul basqa túrkiy tillerde geminaciya qubılısı joq degendi ańlatpaydı.

Türkmen tilindegi túbir morfemalardıń fonemalıq dúzilisin úyregende olardaǵı geminat dawıssızlardıń qollanılıwı ayrıqsha izertlewdi talap etedi.

Türkmen tilinde sozımlı dawıslılar menen bir qatarda sozımlı dawıssızlardıń hám bar ekenligin kóriwge boladı.

Türkmen tilinde bul haqqında birinshilerden bolıp izertlew júrgizgen A.P.Poceluevskiy bul dawıssızlardıń basqa dawıssızlardan ózgesheliginiń bar ekenligin, orfografiyada sozımlı dawıssızlardı basqa dawıssızlardı ańlatatıwın háripti qosarlatıp jazıw arqalı kórsetiletıwınlıgın aytqan edi [1:30-31].

Türkıy tillerge arnalıp jazılğan geybir ilimiy miynetlerde usı fonetikalıq qubılıs úyrenilgen, biraq termin máselesinde elege shekem birdeylik joq. Bul fonetikalıq qubılıs ushın tyurkologiyada “sozımlı dawıssızlar”, “qos dawıssızlar”, “geminatlar” sıyaqlı terminler qollanıladı. Türkıy tillerdiń morfonologiyası boyınsha jazılğan arnawlı miynetlerde “geminatciya” yamasa “geminat dawıssızlar” terminini qollanıladı [2:54].

Türkıy tillerde, sonıń ishinde túkmen tilinde geminat dawıssızlar ayrıqsha qızıǵıwshılıqtı talap etedi. Geminat dawıssızlardı ańlatıw ushın alınğan uqsas yamasa túrli háriplerdiń hár biri óz aldına bir dawıssız sestı (fonema) emes, bálkim ekewi birgelikte bir sozımlı dawıssızdı bildiredi. Olar artikulyasiyalıq jaqtan payda bolıw waqtınıń basqa dawıssızlarǵa salıstırǵanda turaqlılıǵı nátiyjesinde payda boladı. Anıraqı, qanday da bolsa bir dawıssızdıń payda bolatıwın ornında onıń júzege shıǵıwı ushın qatnasatıwın aktiv sóylew aǵzası ápiwayı dawıssızǵa salıstırǵanda birneshe ese kóp waqıt saqlanadı, sonıń ushın hám olar basqa dawıssızlardan ayrıqshalanadı: añnal-añalmak, yassi-yası, anna-ana, elli-eli, kelle-kele hám t.b. P.P.Barashkov “Звуковой состав якутского языка” miynetinde “alımlar eksperimental izertlewler nátiyjesinde “sozımlı dawıssızlar” dep ataytıwın geminat dawıssızlar artikulyasiyalıq jaqtan da, sózdiń mánisine tásir etiw jaǵınan da basqa dawıssızlardan ózinshelik ózgesheliklerge iye bolıwı sebebinen olardı óz aldına fonema dep esaplaydı” -dep jazadı [3,7].

S.Kúrenov óziniń eksperimental jumısında da túrkmen tiliniń sonor **yy, ll, nn, rr** dawıssızların óz aldına fonema dep esaplaydı.

Biraq túrkmen ádebiy tilindegi sozımlı dawıssızlardı óz aldına fonemalar dep esaplaw yamasa esaplamaw degen másele tek túbir hám dórendi túbir sózlerdi ayrıqsha izertlep onnan soń belgili nátiyjege keliwdi talap etedi.

Basqa da türkıy tillerdegi sozımlı dawıssızlardıń artikulyasiyalıq jaqtan bolǵan ózgeshelikleri haqqında ótkerilgen eksperimental izertlewlerdiń juwmaǵı túrkmen tiline de tiyisli. Máselen, **n** dawıssızın aytqanda tildiń aldınǵı bóliminiń tańlaydıń aldınǵı bólimine jabıadı da jáne aldınǵı ornına qaytadı, biraq sozımlı **nn** dawıssızın aytqanda tildiń aldınǵı bóliminiń tańlaydıń aldınǵı bólimine jabıadı da sol process biraz dawam etedi, hám aldınǵı ornına qaytadı.

Geminat dawıssızlardıń túbir morfemalardıń ishinde keletıwın anıq fonetikalıq ornı bar: olar sóz ortasında eki dawıssızın qorshawında payda boladı. Türkıy tillerde, sol qatarda túrkmen tilinde hám sóz ortasında hám aqırında dawıssız ses penen buwın baslana almaytıwınlıǵı sebepli, sozımlı dawıssızlı sózler buwınǵa bólingende, olardaǵı sozımlı dawıssızlar tarqap onıń hár bólegi bir buwınǵa túsedı - birinshisi buwındı sońlaydı, ekinshisi buwındı baslaydı: *pos-sun, mij-jıq, ǵalla* (possun, mijjiq, ǵalla)... h.t.b. Biraq olar túbir hám affiksler sheǵarasında da ushırasadı: *duy-ya:r, soy-ya:r, el-lik, aqıl-lı, dúzgún-nama, beyan-nama* hám t.b. [4:198].

Qaraqalpaq tiliniń morfonologiyasını izertlewshi M.Qudaybergenov geminat dawıssızlardıń payda bolıwınıń eń tiykarǵı sebepleriniń biri ashıq buwınǵa baylanıslı degen pikirdi bildiredi [5:32].

N.K.Dmitriev geminat dawıssızlardıń türkıy tiller fonetikası ushın tán emesligin, biraq ilgerili hám keyinli tásir nátiyjesinde sózlerdiń túbirleri menen affiksleri sheǵarasında olardıń jiyy ushırasatıwın aytadı hám dálilli misallar keltiredi. Ilimpaz geminant dawıssızlar türkıy tiller fonetikası ushın tán emes degende, olardıń eski türkıy jazba

estelikleri tilinde ushıraspaytıwın, türkıy tillerde dáslep túbir morfemalar bir buwınlı bolǵanın esapqa alǵan bolsa kerek. Haqıyqatında, eski türkıy jazba esteliklerdiń tilinde geminant dawıssızlar qollanılmagan. Sonlıqtan geminaciya qubılısı soń payda bolǵan dep shamalawǵa boladı. Türkıy sózlerde ushırasatıwın kombinator sozımlı dawıssızlardıń qanday payda bolǵanlıǵın anıqlaw bul ayrıqsha izertlewdi talap etedi: *alańnırt, ishshek, ǵalla:ch (ǵallach)* hám t.b. [5:30].

Bul boyınsha akademik A.Dáwletovtıń tómendegi pikiri diqqatqa ılayıq: “Qabatlasqan dawıssızlardıń, sonıń ishinde geminatlardıń da morfemalar sheǵarasında ushırasıwın ayrıqsha túsindirip otırıwdıń keregi joq. Sebebi kóp morfemalı dórendi sózlerde aldınǵı morfemaniń sońǵı sesi hám sońǵı morfemaniń aldınǵı sesiniń dawıssız bolıp kelip, dawıssızlar qabatlaslıǵın payda etedi. Qabatlasqan dawıssızlardıń, sonıń ishinde geminantlardıń da morfemalar sheǵarasında emes, al bir morfemaniń quramında ushırasıwın dálillew qıyın hám bul ayrıqsha izertlewdi talap etedi” -dep jazadı [6:88].

Geminaciya - tildiń morfologiyalıq qurılısınıń tariyxıy rawajlanıwı dawamında payda bolǵan morfonologiyalıq qubılıs. Sonlıqtan olar házirgi türkıy tillerde birgelikli halda ushıraspaydı.

Bul tuwralı B.Weyisov sózdiń ortasında **I** dawıssızınıń sozımlı aytılwı tuwralı pikir bildirip, ol túrkmen tilinde sozımlı aytılatıwın **I** sesiniń ayırım sózlerde qısqaıw jaǵdayların bar ekenligin aytadı: *shülle - shüle, chille - chile, lellik, lellim, lellermek - lálík, kelle - kelesañ* hám t.b. [7:98].

Türkmen tiliniń keyingi rawajlanıw tariyxında sozımlı dawıssızlardıń qollanıwı sheńberi basqa tillerden kirgen sózlerdiń esabınan da keńeyip barǵan: *dessan* < *n* < *p*. *da:sta:n* (dessan), *ammar* < *a*. *ámbar:r-ánbar:r, bezza:t* < *p-a*. *bád-za:t* (bezzat), *tilla* < *p*. *tela: (tilla)* hám t.b. Basqa tillerden sózlerdiń kirip keliwı esabınan geminantlardıń payda bolıwı barlıq türkıy tiller ushın birdey emes. Máselen, *paris* tilindegi *dastan* sózi qaraqalpaq tilinde *dástan*, ózbek tilinde *doston* túrinde qollanıladı. Qaraqalpaq tilindegi túbir morfema esaplanatıwın *ashshi, ullı* sózleriniń quramındaǵı geminantlar túrkmen tilinde qollanılmaydı, olar *aji, ulı* sıyaqlı túbir morfema sıpatında qollanıladı.

Türkmen tilindegi basqa tillerden kirip kelgen sózlerde, tiykarınan, *ww, zz, yy, ll, mm, nn, rr, ss, ff, shsh* sıyaqlı geminat dawıssızlar ushırasadı:

Ww: *kuwwat* (kuwwat) < *a*. *govva:t*.

Zz: *lezzet* < *a*. *lázzát, hezzet* < *ezzát* hám t.b.

Yy: *eyya:m* < *a*. *eyya:m, tayya:r* < *a*. *táyya:r, sayya:t* < *a*. *sáyya:d* hám t.b.

Ll: *ǵalla* < *a*. *ǵalla:t, della:l* < *a*. *della:l, millet* < *a*. *millet, jella:t* < *a*. *jella:d, ballada, dollar* hám t.b.

Mm: *emma* < *a*. *emma, hamma:m* < *a*. *hamma:m, húmmet* < *a*. *himmət* hám t.b.

Nn: *minnet* < *a*. *minnát, beya:nna:ma* < *p*. *beya:na:me, wanna, tonna* hám t.b.

Pp: *truppa, gruppa* hám t.b.

Rr: *dürre* < *p*. *dorre, berre* < *p*. *berre, kurre* < *p*. *korre*, hám t.b.

Ss: *ǵassap* < *a*. *kassap, kissa* < *a*. *kissa, kassa, rejissyor* hám t.b.

Ff: *effekt, affiks, suffiks* hám t.b.

Shsh: *peshshap* < *a*. *páshsha:b, yashshik* hám t.b. [10:70-72].

N.K.Dmitriev geminat dawıssızlardıń türkıy tiller ishinde azerbayjan, túrkmen tillerinde kóbirek ushırasatıwına dálilli misallar keltirgen. Geminant dawıssızlardıń payda bolıw sebeplerin túsindiriw boyınsha ilimpazlardıń pikirleri hár qıylı. N.K.Dmitriev olardıń payda bolıwın ilgerili hám keyinli tásirge baylanıstıradı. Haqıyqatında túbir hám affiks morfemalar sheǵarasındaǵı geminat dawıssızlar ilgerili hám keyinli tásirge baylanıslı kelip shıǵadı. Máselen, házirgi túrkmen ádebiy tilinde

básdesh, aldi, saldı, galdı, gázsa, duzsuz, kózsúz hám t.b. sózler janlı sóylew tilinde ilgerili hám keyinli tásir nátiyesinde **básesh, alli, sallı, gállı, gassa, dussuz, kóssúz** bolıp, geminant dawıssızlardı payda etedi. Al házirgi tilde túbir morfema sıpatında esaplanatúgın *garri, añnal, anna, elli, teñne, kelle, ussa* hám t.b. sózlerdiń qurılısındaǵı geminat dawıssızlar qalay payda bolǵan?

N.A.Baskakovtıń pikirinshe, túrkiy tillerde sózlerdiń dáslep bir buwinlı bolǵanlıǵı esapqa alınsa, onda sozımlı dawıssızlardıń soń payda bolǵanlıǵı gúmansız. Birneshe sózlerde sózlerde sozımlı dawıssızlardıń assimilyaciya nátiyesinde, birneshe sózlerge ónimsiz affikslerdiń qosılıwı hám waqtıttıń ótiwi menen onıń sol qosılǵan sózine sińisiwi nátiyesinde payda bolǵan [8:97].

A.Gulamovtıń pikirinshe, geminat dawıssızlae dáslep ekspressiyanı bildiriw ushın payda bolǵan, soń olar bul mánilerinen ayrılıp, basqa ápiwayı sózge aylanǵan. Al A.Martine hám A.M.Sherbaktıń pikirinshe, bul qubılıs dawıssızlardıń intervokal jaǵdayda turaqlılıǵın saqlaw ushın qosımsha qural bolıp, ol arqalı sózdi aytıwdıń intensivligi de artqan.

Demek, olardıń pikirinshe, geminat dawıssızdıń payda bolıwı dawıssızdıń intervokal jaǵdayına baylanıslı, al geminatlardıń ekspressivlik tárepi sonıń juwmaǵı bolıp esaplanadı [5:31].

T.Táchnıradov hám M.Hudaygulievlerdiń “Házirgi zaman túrkmen ádebiy tiliniń fonetikasi” atlı kitabında “Sózdiń leksikalıq mánisine tásir etiw jaǵınan qaraǵanında, túrkmen tilinde qollanılátúgın sozımlı dawıssızlardıń jumsalıwı barlıq sózlerde birdey emes.” Sol tárepin esapqa ala otırıp olar geminatlardıń jumsalıwınıń úsh jaǵdayın kórsetken.

1. Sozımlı dawıssızdıń ornına basqa dawıssızdı qollanıp bolmaydı, eger olar almasırılıp qollanılsa, sózdiń leksikalıq mánisine tásir etedi hám ol sóz basqa mánige iye boladı: *anna - ana, eñne - ene, garri - gari* hám t.b.

2. Ayırım sózlerde sozımlı dawıssızlardıń ornına basqa dawıssızlardı qollanıw múmkin. Sonday bolǵanda, sózlerdiń leksikalıq mánisi ózgermeydi: *arriq - ariq, ullaqan - ulaqan, quwwat - quwat* hám t.b. Bunday sózler túrkmen ádebiy tilinde júdá az muǵdarda ushırasadı.

3. Ayırım sózlerde sozımlı dawıssızlardıń ornına basqa dawıssız qollanıw múmkin emes, eger olar almasırılssa onda ol sóz leksikalıq mánisinen ayrıladı: *issi - isi, temmi - temi, teñne - teñe, ussa - usa, jellat - jelat* hám t.b. [2:56].

Al M.Hudaygulievtiń óziniń avtorlıǵında baspadan shıqqan “Házirgi zaman túrkmen tili. Fonetika” kitabında geminantlardıń jumsalıwınıń eki jaǵdayın kórsetken. Joqarıdaǵı aytqan úsh pikiriniń ekinshisin qısqartadı. Onıń sebebi bunday sózlerdiń júdá az muǵdarda bolıwında bolsa kerek.

Demek, sózdiń leksikalıq mánisi menen baylanıslı bolıw hám bolmaw tárepinen qaraǵanda, túrkmen tilindegi sozımlı dawıssızlardıń barlıǵın bir qatarda qoyıwǵa bolmaydı.

Túrkmen tilindegi kombinator sozımlı dawıssızlar túrli jollar arqalı payda bolǵan. Sozımlı dawıssızlar dawıssız seslerdiń tolıq ilgerili hám keyinli tásir nátiyesinde payda boladı: *ba:llız-ba:ldız* (baldız), *sa:gassa:yın-sa:ǵat-sa:yın* (saǵatsayın).

Qaysıda bolsa bir dawıssızǵa tamamlanǵan sózlerge tamamlanǵan ses benen baslanatúgın affiksler qosılǵanda, birdey bolǵan eki dawıssızdıń arasındaǵı dawıssızdıń túsip qalıwı yamasa onıń óziniń aldındaǵı dawıssız menen ornın almasırıwı tiykarında geminat dawıssızlar payda boladı.

Yy: *sóyyár* (sóyyár), *duyyar* (duyyar), *soyyar* (soyyar) hám t.b.

Ll: *ellik, ellemek, bellik, bellemek, aqıllı, bá:shyılıq* (báshyılıq) hám t.b.

Mm: *dımmaq, chúmmeq, dammaq* (damaq) hám t.b.

Nn: *dúzgunna:ma* (dúzgunnama), *beya:nna:ma* (beyannama) hám t.b.

Shsh: *du:shshuk* (dushushuk), *bashsha:q* (bashashaq) hám t.b.

Rr: *ǵayıraraq* (ǵayrararaq), *i:rrá:k* (irirák), *sa:rra:q* (sarıraraq), *durra:q* (dururaraq) hám t.b.

Eliklewishler hám tiyisli fonetikalıq shártlerde *k, p, t* únsiz dawıssızları hám sozımlılıqqa iye boladı. Biraq olar jay sózlediń durıs jazıwında (orfografiyasında) *kg, pb, td* sıyaqlı sáwlelendiriledi: laǵıldı, shaǵıdıq-shuǵıdıq, hekgildemek, hekgermek, shappa:t (shapbat), tappa:t (tapbat), joppa-joppa (jopba-jopba dammak), gúppúldi (gúpbildi) hám t.b.

Hudayguliev “Eliklewish sózler menen baylanıslı payda bolǵan geminat dawıssızlar emfatikalıq belgige iye bolıp, xızmeti sóylesiwge tásirliklik hám ótkirlik, kórkemlik hám obrazlılıq beriwden ibarat” -dep jazadı. Ilimpazdıń túrkmen tilindegi geminat dawıssızlar haqqında aytqan bul pikiri A.Gulamovtıń pikiri menen saykes keledi [9:107].

Juwmalaqap aytqanda, túrkiy tillerdegi geminat dawıssızlar tuwralı ilimpazlardıń ilimiy-teoriyalıq pikirlerinen hám ilimiy izertlewlerimizden belgili bolǵanıday, túrkmen tilindegi geminaciya qubılısı ilgerili hám keyinli tásir nátiyesinde hám de tildiń rawajlanıw barısında basqa tillerden sózlerdiń ózlestiriliwi nátiyesinde oziniń tiyisli ornına iye bolǵan. Sonday-aq sozımlı dawıssızlar haqqındaǵı másele túrkmen tiliniń fonetikasınıń qıyın máseleleriniń biri. Onday sozımlı dawıssızlardı óz aldına fonema dep esaplaw yamasa esaplamaw máselesi keleshekte óz sheshimin talap etedi.

Ádebiyatlar

1. Поцелуевский А.П. Фонетика туркменского языка. –Ашхабад: 1936.
2. Тэчмырадов Т., Худайгулыев М.. Хэзирки заман түркмен әдебий дилиниң фонетикасы. –Ашхабад: 1970.
3. Барашков П.П. Звуковой состав якутского языка. –Якутск: 1953.
4. Нурмухаммедов А., Куренов С. Түркмен тилинде сүйкеш ве сонорлы чекимсизлер. –Ашхабад: 1979.
5. Кудайбергенов М. Каракалпак тилиниң морфонологиясы. –Ташкент: 2006.
6. Dáwletov A. Házirgi qaraqalpaq tiliniń fonetikasi. –Nókis: 2012.
7. Вейисов Б. Түркмен дилиниң тарыхы. –Ашгабат: 1992.
8. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. П. Фонетика и морфология, ч.1. -М.: 1952.
9. Худайгулыев М. Хэзирки заман түркмен дили. Фонетика. –Ашгабат: 1992.
10. Худайкулиев М. Подражательные слова в туркменском языке. Ашхабад: 1962.

РЕЗЮМЕ. Maqala túrkiy tillerdiń biri bolǵan túrkmen tilindegi geminant dawıssızlar yaǵnıy sozımlı dawıssızlar yamasa qos dawıssızlardıń tarixiy, sebepleri, payda bolıw sebepleri hám-de qollanıw ózgesheliklerin, túrkmen tiliniń keyingi rawajlanıw tariyxında sozımlı dawıssızlardıń qollanıw sheńberi keńeyip barǵanlıǵın úyreniwge arnalǵan.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена изучению геминатных согласных, то есть удлинённых согласных или парных согласных в туркменском языке, являющейся одной из тюркских языков, и их историю, деривацию, причины возникновения, и особенности из использования, а также причины расширения рамок применения удлинённых согласных в современной истории развития туркменского языка.

SUMMARY. The article is devoted to the study of geminate consonants, that is elongated consonants or paired consonants in the Turkmen language, which is one of the Turkic languages, their history, derivation, causes of occurrence, and features of use, as well as the reasons for expanding the scope of the use of elongated consonants in the modern history of the development of the Turkmen language.